

DOI 10.31558/2307-2318.2023.3.8

УДК 331.54

JEL: J24

Лисогор Л.С.,

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник центру внутрішньополітичних досліджень, Національний інститут стратегічних досліджень,
ORCID: 0000-0001-5624-597X

laralisogor@gmail.com

Потапенко В.Г.,

доктор економічних наук, с.н.с., голова центру внутрішньополітичних досліджень,
Національний інститут стратегічних досліджень,
ORCID: 0009-0008-7791-0113

viacheslav.george.potapenko@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню специфіки реалізації освітньо-професійного потенціалу України, що враховує можливості забезпечення соціальної безпеки країни. Визначено та систематизовано чинники впливу на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу, з урахуванням існуючих ризиків та загроз соціальній безпеці. На основі узагальнення існуючих підходів до дослідження проблем освіти та професійного розвитку, запропоновано виокремити економічні, демографічні, соціальні, інституціональні, інфраструктурні, інноваційні чинники та чинники зовнішнього впливу на освітньо-професійний потенціал країни. Визначено основні ризики в освітній сфері та у сфері професійного розвитку, обумовлені впливом війни та перспективами забезпечення успішності повоєнного відновлення. Обґрунтовано різну інтенсивність впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу на макро-, мезо-, мікро- та особистісному рівнях. Запропоновано рекомендації та пропозиції щодо забезпечення умов реалізації освітньо-професійного потенціалу в умовах війни та повоєнного відновлення у перспективі.

Ключові слова: освітньо-професійний потенціал, професійно-технічна освіта, соціальна безпека, ризики, конкурентоспроможність, ринок праці

Рис. – 3, Літ. – 11.

Lisogor L.

Doctor of Economics, Professor, Leading Researcher of the Center of the Internal Political Studies, National Institute for Strategic Studies,

Potapenko V.

Doctor of Economics, Senior Scientific Associate, Head of the Center of the Internal Political Studies, National Institute for Strategic Studies

The article is devoted to the research of the specifics of the realization of the educational and occupational potential of Ukraine, which takes into account the possibilities of ensuring the social security of the country. Factors influencing the formation, realization and development of educational and occupational potential have been identified and systematized, taking into account the existing risks and threats to social security. Based on the generalization of existing approaches to the study of problems of education and professional development, it is proposed to single out economic, demographic, social, institutional, infrastructural, innovative factors and

factors of external influence on the educational and occupational potential of the country. The main risks in the field of education and professional development, due to the impact of the war and prospects for ensuring the success of post-war reconstruction, have been identified. The different intensity of the influence of internal and external factors on the formation, implementation and development of educational and occupational potential at the macro-, meso-, micro- and personal levels is substantiated. Recommendations and proposals for ensuring the conditions for the realization of educational and occupational potential in the conditions of war and post-war reconstruction in the future are offered.

Keywords: educational and occupational potential, vocational education, social security, risks, competitiveness, labour market

Fig. – 3, Lit. – 11

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки пріоритетного значення набувають конкурентні переваги країн, пов'язані з реалізацією інноваційних чинників розвитку економіки. Конкурентоспроможність країн залежить не тільки від наявності переваг ресурсного типу, але й рівня інноваційності економіки, технологічної готовності до впровадження інновацій, підвищення рівня адаптованості робочої сили до інноваційних змін. Водночас недостатньо висока якість робочої сили, проблеми реалізації освітньо-професійного потенціалу обмежують можливості підвищення конкурентоспроможності економіки, загострюють ризики безпеці використання трудового потенціалу та соціальній безпеці країни загалом. Це обумовлює необхідність визначення проблем формування та реалізації освітньо-професійного потенціалу в умовах сучасних трансформаційних змін. Особливої актуальності ці питання набувають для України в умовах повномасштабної агресії РФ, загострення ризиків та загроз соціальній безпеці, пов'язаних із значними міграційними втратами кваліфікованої робочої сили, погіршенням якості освітньо-професійного потенціалу країни. В сучасних умовах актуалізується завдання визначення ризиків формування освітнього потенціалу, пошуку механізмів мінімізації негативних наслідків погіршення якості професійного потенціалу. Відповідно, це визначає мету дослідження, присвяченого аналізу проблем та перспектив реалізації освітньо-професійного потенціалу країни в умовах війни та повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем та трансформації сутності та структури освітнього та професійного потенціалу в умовах інноваційних змін присвячено значну кількість публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців. Багатоаспектність категорії «освітньо-професійного потенціалу» підкреслює переважна більшість вчених-економістів. Серед науковців, які досліджують проблеми освітнього та професійного потенціалу, слід виокремити Близнюк В.В., Грішнову О.А., Левченко О.О., Мельничук О.П., Міщук Н.В., тоді як питання трансформаційних змін освітнього потенціалу під впливом інноваційних чинників досліджують Герасименко О.О., Колот А.М., Петрова І.Л., Семикіна М.В. Разом з тим, в сучасних умовах актуалізуються питання соціальної безпеки (у контексті забезпечення використання трудового потенціалу). Аналізу специфіки процесу забезпечення соціальної безпеки (з урахуванням впливу освітньо-професійних чинників) присвячено дослідження Азьмук Н.А., Варналія З.С., Новікової О.Ф., в яких визначено основні тенденції змін безпекового середовища під впливом війни. Посилення негативних тенденцій розвитку соціально-трудової сфери в результаті повномасштабного вторгнення РФ призвело до активації загроз та ризиків, пов'язаних з використанням освітнього та професійного потенціалів в умовах війни та забезпеченням його подальшого розвитку. Це обумовлює необхідність дослідження ризиків та проблем реалізації освітньо-професійного потенціалу, що виникають на сучасному етапі розвитку, визначення напрямків покращення його якості з урахуванням необхідності забезпечення соціальної безпеки країни.

Метою статті є обґрунтування проблемних питань реалізації освітньо-професійного потенціалу України в сучасних умовах та розроблення напрямків покращення його якості у контексті забезпечення соціальної безпеки країни.

Викладення основного матеріалу. В сучасних умовах пріоритетного значення набувають питання ефективного використання освітнього та професійного потенціалу, необхідного для забезпечення сталого розвитку економіки. Актуалізація цих питань обумовлена, передусім, необхідністю забезпечення можливостей повоєнного відновлення економіки України, створення умов для відтворення та розвитку трудового потенціалу регіонів та громад за рахунок покращення якості освітнього та професійного потенціалу.

Дослідження економічної сутності поняття освітньо-професійного потенціалу відзначається значним різноманіттям підходів до визначення цієї категорії. Аналізуючи сутність категорії «професіональний потенціал», О.О. Левченко визначав її як інтегровану сукупність кількісних та якісних характеристик економічно активного населення з освітою, що визначає реальну та потенційну спроможність створювати, накопичувати, передавати та реалізовувати знання в матеріальних і духовних цінностях за певних соціально-економічних умов [5]. Згідно визначенню, запропонованому Н.В. Міщук, освітній потенціал (зокрема, молоді) трактується як сукупність нагромаджених теоретичних знань і практичних умінь, так само як і потенційних можливостей для подальшого освітньо-професійного вдосконалення з метою забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці [6, с. 82]. Це свідчить про домінування комплексного підходу до визначення знаннєвого компоненту як превалюючого у структурі освітнього та професійного потенціалів.

Водночас, відзначаючи пріоритетність впливу інноваційних чинників на розвиток освітньо-професійної сфери, А.М. Колот та О.О. Герасименко підкреслюють, що формування інформаційного суспільства стимулює поширення інноваційної праці - трудової діяльності, для якої характерна висока частка знаннєвої, інтелектуальної компоненти [7, с. 22]. Автори монографії «Інституційні засади розвитку ринку праці в Україні» відзначають, що технології «Індустрії 4.0» впливають на професійно-кваліфікаційну структуру працюючих, обумовлюючи зростання диференціації робочої сили за рівнем професійної підготовки та рівнем компетентності, збільшення потреб у нових компетентностях (навичках) [4, с. 34]. Враховуючи посилення впливу інноваційних чинників, Азьмук Н.А. наголошує на тому, що цифрові технології трансформують зміст, характер і форми організації праці у напрямку підвищення рівня інтелектуалізації праці, зменшення частки монотонної праці [1]. Відповідно, на думку О.А. Дороніної, спроможність працівника до інноваційної праці визначається наявністю в нього набору унікальних компетентностей, що дозволяють йому створювати інноваційні продукти праці, продукувати нові знання та генерувати креативні ідеї [3, с. 8].

Разом з тим, в умовах повномасштабної агресії РФ суттєво загострюються проблеми забезпечення соціальної безпеки держави (з урахуванням впливу освітньо-професійного потенціалу). Зокрема, З.С. Варналій, Р.Р. Білик, М.О. Хмелевський відзначали, що соціальна безпека виступає невід'ємною властивістю безпеки відтворення населення та використання трудового потенціалу, функціонування соціальної сфери, розвитку праці та міграції населення [2]. Це обумовлює необхідність забезпечення соціальної безпеки держави за рахунок покращення якості освітнього та професійного потенціалу, необхідного для досягнення стійкості та сталості економічного розвитку країни у перспектив.

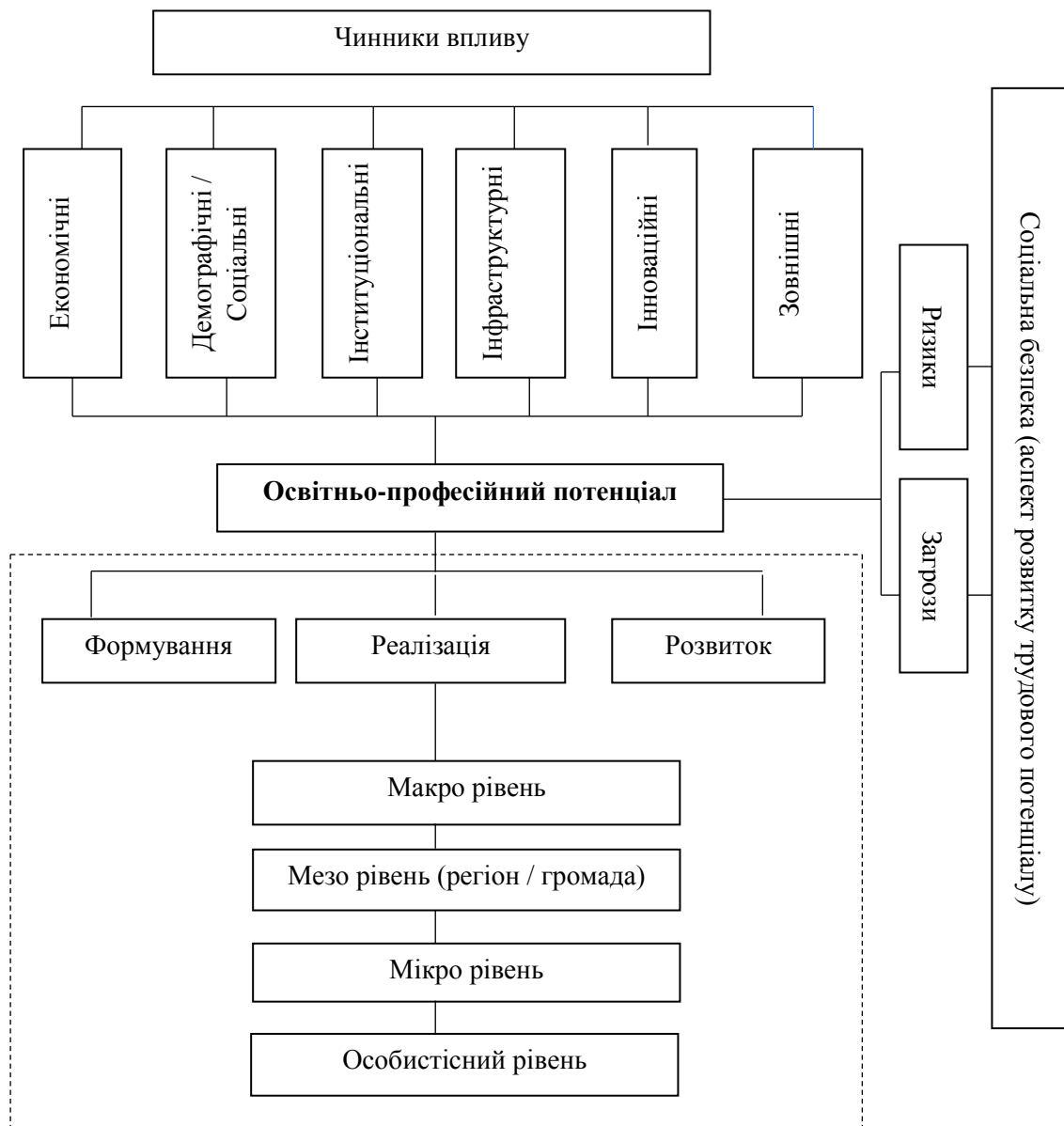
Відповідно, це потребує визначення чинних та потенційних ризиків та загроз, які виникають у сфері освіти та професійної підготовки робочої сили. Необхідно також виокремлення чинників впливу на процес формування, реалізації та розвитку освітньо-професійного потенціалу (на макро, мезо, мікро та особистісному рівнях). Особливої актуальності ці питання набувають в кризових умовах, оскільки це потребує розроблення

відповідних механізмів мінімізації негативних наслідків впливу кризових явищ на соціальну безпеку держави.

Структурно-логічна схема формування, реалізації та розвитку освітньо-професійного потенціалу представлена на рис. 1.

В умовах повномасштабної агресії РФ проти України суттєво посилюються ризики та загрози формування, реалізації та розвитку освітньо-професійного потенціалу, які виникають в результаті погіршення макроекономічної ситуації, наростання кризових явищ на ринку праці та в освітній сфері. Ризики, традиційно притаманні сфері освіти України, пов'язані, передусім, з недостатньо швидким реагуванням системи на потреби економіки у робочій силі за професіями. Водночас на сучасному етапі посилюються ризики, пов'язані зі значним міграційним відтоком населення працездатного віку, руйнацією інфраструктури закладів освіти, скороченням обсягів фінансування.

Разом з тим, загострюються ризики, пов'язані з можливостями реалізації професійного потенціалу. Зокрема, це стосується скорочення кількості створених робочих місць, обмеження можливостей професійної підготовки та перепідготовки працівників на виробництві, зниження конкурентоспроможності незайнятого населення на ринку праці.

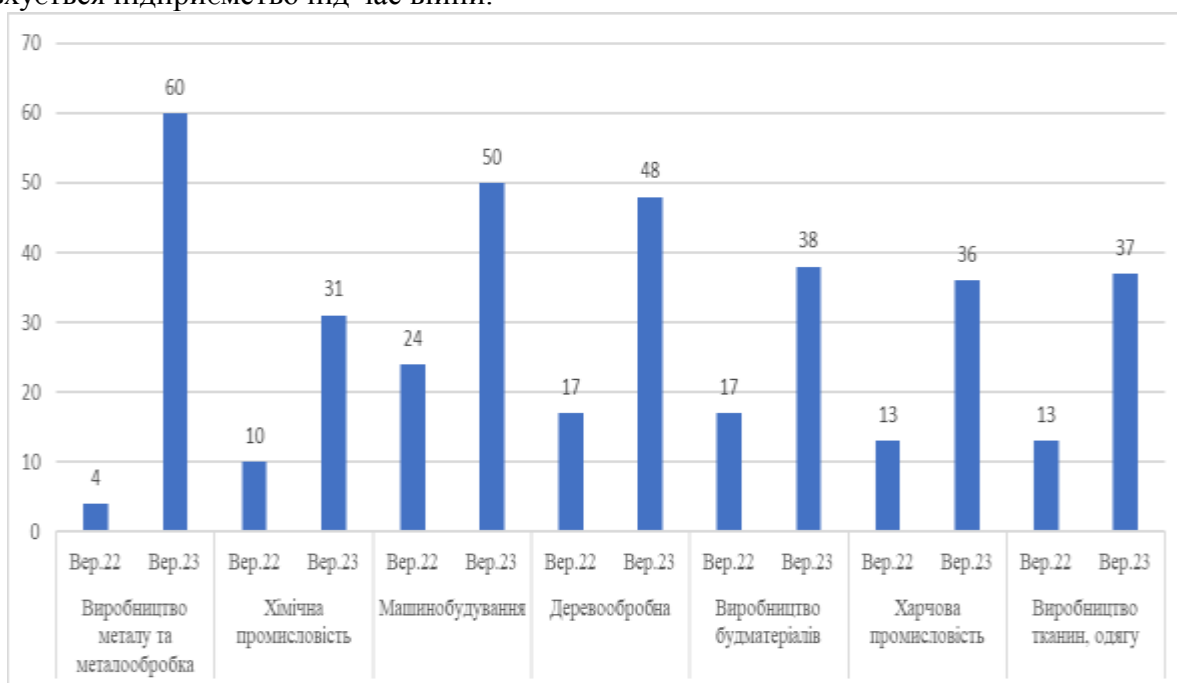
Рис. 1. Структурно-логічна схема формування, реалізації та розвитку освітньо-професійного потенціалу

Джерело: складено авторами

Загалом, усі зазначені вище ризики суттєво впливають на процеси формування, реалізації та розвитку освітньо-професійного потенціалу, які відбуваються під впливом економічних, демографічних, соціальних, інституціональних, інфраструктурних чинників, а також чинників зовнішнього впливу.

Серед найбільш важливих чинників впливу на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу слід відзначити *економічні чинники*. Зокрема, це стосується не тільки звуження сфери застосування кваліфікованої, освіченої робочої сили в результаті скорочення обсягів виробництва, руйнації промислових підприємств, розташованих на територіях, наближених до зони бойових дій. Водночас спостерігається зростання дефіциту кваліфікованої робочої сили в результаті зростання міграційного відтоку населення працездатного віку.

Результати опитування промислових підприємств «Український бізнес під час війни», проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у вересні 2023 року, свідчать про суттєве зростання дефіциту кадрів на підприємствах різних видів промислової діяльності (Рис. 2). Переважна більшість промислових підприємств відзначила брак робочої сили як одну з найбільш серйозних проблем, з якими зіштовхується підприємство під час війни.

Рис. 2. Частка підприємств, які відзначили брак робочої сили як проблему ведення бізнесу під час війни, %

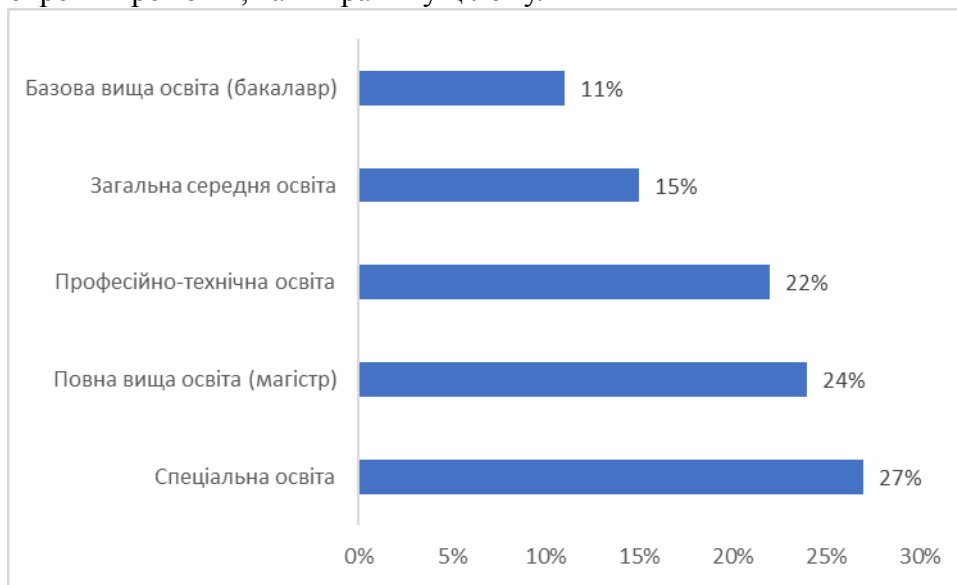
Джерело: [9]

Зокрема, частка підприємств, які відзначили існування цієї проблеми (у вересні 2023 року, порівняно з аналогічним періодом попереднього року), найбільшою мірою збільшилася на підприємствах металургії (60% від загальної кількості опитаних підприємств), машинобудування (50%), деревообробки (48%), виробництва будматеріалів (38%), виробництва одягу (37%) та харчової промисловості (36%) [9]. Це свідчить про поступове збільшення дефіциту кваліфікованих кадрів на вітчизняних промислових підприємствах, що загострює ризики забезпечення розвитку освітньо-професійного потенціалу у перспективі.

Не менш важливими чинниками впливу на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу є чинники демографічні. За даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, з України за кордон, станом на 21 листопада 2023 року, виїхало 5,9 млн. осіб [10]. При цьому за даними опитування, проведеного Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй

у справах біженців у травні 2023 р., майже 57% респондентів становили жінки у віці від 35 до 59 років [11]. Це може посилити ризики забезпечення розширеного відтворення населення (в результаті відтоку жінок працездатного віку, молоді та дітей). Також серед найбільш серйозних демографічних ризиків, що виникли внаслідок повномасштабної агресії РФ проти України, слід відзначити збільшення рівня смертності населення; погіршення стану здоров'я населення, зростання рівня інвалідизації населення.

Достатньо вагомим чинником впливу на реалізацію освітньо-професійного потенціалу країни залишається міграційний відтік освіченого населення працездатного віку. Зокрема, за даними опитування Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців спостерігався наступний розподіл тимчасово переміщених за кордон громадян України за рівнем освіти (Рис. 3). Зокрема, найбільш високою залишалася частка осіб з т.зв. «спеціальною освітою» (27%), повною вищою освітою (24%), професійно-технічною освітою (22%) [11]. Це також негативним чином впливатиме на можливості збереження та розвитку освітньо-професійного потенціалу як окремих регіонів, так і країни у цілому.

Рис. 3. Розподіл тимчасово переміщених за кордон громадян України (за рівнем освіти), %

Джерело: [11]

Також суттєвим чином на реалізацію освітньо-професійного потенціалу на сучасному етапі розвитку впливають соціальні чинники. Зокрема, дотепер зберігається недостатньо високий рівень оплати праці кваліфікованих працівників, порівняно з некваліфікованою працею. Утримання невисокого рівня доходів від зайнятості, збільшення обсягів заборгованості з виплати заробітної плати, недостатньо високий рівень соціальної захищеності населення може посилювати загрози відтоку кваліфікованої робочої сили за кордон у перспективі.

Серед інституціональних чинників впливу на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу доцільно відзначити недосконалість нормативно-правового забезпечення реформування системи професійної освіти та навчання. Зокрема, дотепер не прийнятий проєкт Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» який унормовує питання реформування системи професійної освіти і навчання, посилення практико орієнтованого змісту освіти, наближення рівня підготовки випускників до вимог роботодавців. Також недостатньо ефективним залишається розвиток державно-приватного та публічно-приватного партнерства, залучення роботодавців до оновлення матеріально-технічної бази закладів професійної (професійно-технічної) освіти,

розробки освітніх програм, організації стажування студентів та викладачів цих закладів на виробництві. Дотепер залишаються недостатньо високими темпи поширення дуальної освіти, обумовлені недосконалістю законодавчого забезпечення можливостей зайнятості учнів у віці до 18 років на виробництві, виплати заробітної плати.

До інфраструктурних чинників впливу на реалізацію освітньо-професійного потенціалу відноситься інфраструктурне забезпечення освіти впродовж життя. Дотепер недостатньо високими темпами характеризується розвиток системи неформальної освіти, зокрема, підтвердження професійних кваліфікацій, отриманих шляхом неформальної освіти, у кваліфікаційних центрах. Зокрема, скоротилися обсяги фінансування професійної (професійно-технічної) освіти за рахунок місцевих бюджетів (внаслідок військових дій). Також зменшилися витрати підприємств на організацію професійного навчання та перенавчання на виробництві, обумовлені падінням рентабельності виробництва, прагненням забезпечити економію на витратах.

Пріоритетного значення набувають інноваційні чинники впливу, які можуть суттєво прискорити темпи адаптації освітньо-професійної сфери до сучасних вимог, прискорення темпів відновлення економіки України на інноваційних засадах. Дослідження, проведене авторами монографії «Трансформація соціально-трудої сфери в умовах цифровізації економіки», свідчить про поширення сегменту вакансій, які потребують мультиуніверсальності працівників, або суміщення окремих професій. Це обумовлене, передусім, впливом як змін демографічної ситуації, так і запровадження нових цифрових технологій. Не менш важливим, на думку авторів, є також збільшення взаємозалежності різноманітних форм діяльності, що стало причиною пошуку мультиуніверсальних працівників (за суміжними професіями) [8, с. 377].

Водночас необхідно враховувати різну інтенсивність впливу цих чинників на формування, реалізацію та розвиток освітньо-професійного потенціалу на макро-, мезо-, мікро- та особистісному рівнях. Зокрема, найбільш вагомо впливають чинники внутрішнього впливу (соціальні, демографічні, інноваційні) на розвиток освітньо-професійного потенціалу особистості, тоді як інші чинники внутрішнього впливу (інституційні, інфраструктурні, інноваційні та демографічні) безпосередньо впливають на розвиток освітньо-професійного потенціалу на рівні регіонів / громад.

Загалом, для забезпечення умов реалізації освітньо-професійного потенціалу в умовах війни та повоєнного відновлення доцільно реалізувати наступні заходи:

- покращення інформаційного забезпечення процесу розробки та актуалізації стратегій розвитку регіонів та громад (з урахуванням індикаторів розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, показників розвитку ринку праці) для збалансування попиту та пропозиції;

- підвищення ефективності діяльності регіональних рад професійної (професійно-технічної) у частині покращення координації та взаємодії між представниками органів місцевого самоврядування, роботодавцями, регіональними центрами зайнятості, закладами професійної (професійно-технічної) освіти, громадськими організаціями щодо визначення переліку затребуваних професій, за якими може здійснюватися підготовка в регіоні;

- сприяння розвитку державно-приватного партнерства у сфері професійної (професійно-технічної) освіти, залучення до спільного фінансування та багаторівневого управління закладами професійної (професійно-технічної) освіти, визначення джерел фінансування на модернізацію діючих закладів, підготовки за новими професіями, що відповідають потребам національного та регіонального ринків праці;

- удосконалення змісту, скорочення тривалості освітніх програм, забезпечення гендерного паритету для підготовки за найбільш затребуваними на ринку праці професіями; відкриття у закладах професійної (професійно-технічної) освіти нових спеціальностей, сприяння розвитку дуальних форм освіти;

- покращення інформування роботодавців, здобувачів освіти (з числа внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни) про діяльність кваліфікаційних центрів з питань визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та інформальної освіти, присвоєння й підтвердження відповідних професійних кваліфікацій;

- залучення роботодавців (державного, комунального та приватного сектору) до процесу організації навчання на робочому місці, стажування педагогічних кадрів та майстрів виробничого навчання на підприємствах, до розроблення освітніх програм для різних цільових груп (жінок, молоді, внутрішньо переміщених осіб, осіб з особливими потребами).

Висновки. Забезпечення умов для реалізації освітньо-професійного потенціалу країни обумовлює необхідність розроблення заходів щодо покращення якості освітніх послуг, посилення мотивації роботодавців до оновлення змісту освіти, розроблення освітніх програм, підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці. Запропонований в результаті дослідження підхід, який передбачає необхідність урахування ризиків соціальної безпеки (у контексті забезпечення соціальної безпеки країни).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азьмук Н.А. Трансформація зайнятості при переході до цифрової економіки: глобальні виклики та стратегії адаптації: монографія. Київ: Знання, 2019. 335 с.

2. Варналій З.С., Білик Р.Р., Хмелевський М.О. Соціальна безпека України: сутність, проблеми та шляхи забезпечення / З.С. Варналій, Р.Р. Білик, М.О. Хмелевський // Економічний вісник університету. Збірник наук. праць учених та аспірантів. Випуск 45, Переяслав, 2020. С. 105-114. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/32/PDF%20-%2045> (дата звернення 21.11.2023)

3. Дороніна О.А. Розвиток дослідницьких компетентностей молоді в освітньому середовищі як засіб формування інтелектуального капіталу // *Економіка і організація управління*. 2023. №2(50). С. 6-13

4. Інституційні засади розвитку ринку праці в Україні: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової, д.е.н. В.В. Близнюк; НАН України, К., ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2021. 472 с. URL: Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/360.pdf> (дата звернення 21.11.2023)

5. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку: монографія / О.М. Левченко. Кіровоград: КОД, 2009. 331 с.

6. Міщук Н.В. Освіта як чинник конкурентоспроможності молоді на ринку праці // Н.В. Міщук / *Інноваційна економіка*. 2019. №1-2. С. 80-86. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/12/13> (дата звернення 21.11.2023)

7. Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія / А.М. Колот, О.О. Герасименко. К.: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2021. 487 с.

8. Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, О.О. Хандій, Н.А. Азьмук, Я.В. Остафійчук, Л.Л. Шамілева, О.В. Панькова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 385 с.

9. Щомісячне опитування підприємств. Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. Випуск 17 (вересень 2023). http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NRES_Septembert_FINAL_UA.pdf (дата звернення 21.11.2023)

10. UNHCR. Operational Data Portal. Ukrainian Refugee Situation <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 21.11.2023 р.)

11. UNHCR Regional intention survey results. June 2023 <https://data.unhcr.org/en/documents/download/102658> (дата звернення 21.11.2023 р.)

REFERENCES

1. Azmuk N.A. Transformatsiia zainiatosti pry perekhodi do tsyfrovoi ekonomiky: hlobalni vyklyky ta stratehii adaptatsii: monohrafiia. Kyiv: Znannia, 2019. 335 s.
2. Varnalii Z.S., Bilyk R.R., Khmelevskiy M.O. Sotsialna bezpeka Ukrainy: sutnist, problemy ta shliakhy zabezpechennia / Z.S. Varnalii, R.R. Bilyk, M.O. Khmelevskiy // Ekonomichnyi visnyk universytetu. Zbirnyk nauk. prats uchenykh ta aspirantiv. Vypusk 45, Pereiaslav, 2020. S. 105-114. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/32/PDF%20-%2045>
3. Doronina O.A. Rozvytok doslidnytskykh kompetentnosti molodi v osvitnomu seredovyshchi yak zasib formuvannia intelektualnogo kapitalu // Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. 2023. №2(50). S. 6-13
4. Instytutsiini zasady rozvytku rynku pratsi v Ukraini: kolektyvna monohrafiia / za nauk. red. d.e.n., prof. I.L. Petrovoi, d.e.n. V.V. Blyzniuk; NAN Ukrainy, K., DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», 2021. 472 s. URL: Rezhym dostupu: <http://ief.org.ua/docs/mg/360.pdf> (data zvernennia 21.11.2023)
5. Levchenko O.M. Profesionalnyi potentsial: rehuliatorni mekhanizmy innovatsiinoho rozvytku: monohrafiia / O.M. Levchenko. Kirovohrad: KOD, 2009. 331 s.
6. Mishchuk N.V. Osvita yak chynnyk konkurentospromozhnosti molodi na rynku pratsi // N.V. Mishchuk / Innovatsiina ekonomika. 2019. №1-2. S. 80-86. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/12/13> (data zvernennia 21.11.2023)
7. Pratsia XXI: filozofia zmin, vyklyky, vektory rozvytku: monohrafiia / A.M. Kolot, O.O. Herasymenko. K.: KNEU imeni Vadyma Hetmana, 2021. 487 s.
8. Transformatsiia sotsialno-trudovoi sfery v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky: monohrafiia / O.F. Novikova, O.I. Amosha, Yu.S. Zaloznova, O.O. Khandii, N.A. Azmuk, Ya.V. Ostafiichuk, L.L. Shamileva, O.V. Pankova; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, 2022. 385 s.
9. Shchomisiachne opytuvannia pidpriemstv. Instytut ekonomichnykh doslidzhen i politychnykh konsultatsii. Vypusk 17 (veresen 2023). http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/2023_NRES_Septembert_FINAL_UA.pdf (data zvernennia 21.11.2023)
10. UNHCR. Operational Data Portal. Ukrainian Refugee Situation <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (data zvernennia 21.11.2023)
11. UNHCR Regional intention survey results. June 2023 <https://data.unhcr.org/en/documents/download/102658> (data zvernennia 21.11.2023)